

OLEH KALAKURA

Instytut Studiów Politycznych i Narodowościowych NANU

ORCID: 0000-0003-2617-0115

kalakuraoleg@gmail.com

WDROŻENIE EUROPEJSKICH STANDARDÓW POLITYKI ETNICZNEJ: DOŚWIADCZENIA UKRAINY

Implementation of European Ethnic Policy Standards: Ukraine's Experience

This article analyses the Ukrainian experiences regarding the state regulation of the ethnic and national sphere development and directions of implementing European ethnic policy standards in accordance with the acts of the Council of Europe and OSCE recommendations. It reveals the political and legal principles of ethnic policy, the shortcomings of the paternalistic model of inter-ethnic relations under the conditions of war, and the state's lack of financial capacity. Tendencies towards the ethnic and national-civic consolidation of Ukrainian society are shown. A number of problems that require further legislative and state solutions are presented. The author proposes a new approach to determining the priorities of ethnic-national policy, which can be used to create the concept of the ethnic-national development of Ukraine.

Keywords: ethnic policy, Euro-Atlantic integration, national consolidation, Ukrainian nation, ethnic minorities, ethno-political processes, multiculturalism.

Ukraina postrzegana jest przez wspólnotę międzynarodową jako państwo, które w okresie niepodległości przeszło znaczące zmiany. Udało się zwalczyć stereotyp utożsamiania jej z radziecko-rosyjskim imperium, zaprezentować siebie jako członka wpływowych organizacji międzynarodowych: ONZ, UNESCO, WTO, RE, OBWE i in. oraz zawrzeć swoje aspiracje euroatlantyckie w Konstytu-

cji¹. Stosunek do naszego kraju na świecie, zwłaszcza w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, pozytywnie zmienił się w latach 2004–2005, po Pomarańczowej Rewolucji. Druga fala sympatii do Ukrainy i jej zbliżenie się do UE wiążą się z wydarzeniami Rewolucji Godności i przeciwstawieniem się rosyjskiej agresji. Ważnym elementem rozwoju demokratycznego i wyznacznikiem pozytywnego wizerunku państwa jest gwarantowanie przez niego podstawowych wolności człowieka i praw grup mniejszościowych, w tym mniejszości narodowych. Przez okres niepodległości ukraińscy badacze społeczni (historycy, politolodzy, socjolodzy, demografowie) – W. Borysenko, W. Jewtuch, W. Kotyhorenko, I. Kuras, E. Libanowa, O. Majboroda, M. Panczuk, O. Rafalski, M. Riabczuk, J. Rymarenko, S. Rymarenko, Ł. Szklar, W. Troszczynski, J. Tyszczenko i in. zgromadzili duże doświadczenie w zakresie refleksji nad globalnymi przemianami społeczno-kulturowymi, przede wszystkim w odniesieniu do zmian tożsamości etnicznej, religijnej i obywatelskiej². Zagraniczni badacze są również bardzo zainteresowani procesami etnopolitycznymi na Ukrainie³. Jednocześnie wiele kwestii, zwłaszcza dotyczących tendencji w sferze procesów etnodemograficznych i etnojęzykowych oddziałujących na zmiany polityki etnicznej, pozostaje mało zbadanych.

Celem przyświecającym autorowi przy pisaniu niniejszego artykułu było dokonanie analizy polityki etnicznej oraz statusu mniejszości narodowych na Ukrainie pod kątem ich zgodności ze standardami

¹ *Zakon Ukraïni Pro vnesennâ zmin do Konstituciï Ukraïni (šodo stratežičnogo kursu deržavi na nabuttâ povnoprapnogo členstva Ukraïni v Ėvropejs'komu Soûzi ta v Organizacii Pivničnoatlantičnogo dogovoru)*, „Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni” 2019, nr 9, s. 50.

² Zob. Ī.F. Kuras, *Etnopolitika: Īstoriâ ta sučasnist'.* *Statti, vystupi, interv'û 90-h roku*, ĪPIEND, Kiïv 1999; Ī.F. Kuras, *Etnopolitologiâ. Perši kroki stanovlennâ*, Geneza, Kiïv 2004; *Etnonacional'na struktura ukraïns'kogo suspil'stva : dovidnik*, red. V.B. Ėvtuh [ta in.], Kiïvs'kij nacional'nij universitet im. Tarasa Ševčenka, Fakultet sociologii ta psihologii, Naukova dumka, Kiïv 2004; V.O. Kotigorenko, *Etnični protiriččâ i konflikti v sučasnij Ukraïni: politologičnij koncept*, Svitoglad, Kiïv 2004; *Movna situaciâ v Ukraïni: miž konfliktom i konsensusom*, ĪPIEND im. Ī.F.Kurasa NAN Ukraïni, Kiïv 2008; *Etnopolitični procesi v Ukraïni: regional'ni osoblivosti*, ĪPIEND im. Ī.F.Kurasa NAN Ukraïni, Kiïv 2011; M.Ī.Pančuk, *Politologični rozvidki*, Parlaments'ke vidavnictvo, Kiïv 2012; *Civilizacijnij vibir Ukraïni: paradigma osmyslennâ i strategiâ dii: nacional'na dopovid'*, red. kol.: S.Ī. Pirožkov, O.M. Majboroda, Ū.Ž. Šajgorods'kij ta in., ĪPIEND im. Ī.F.Kurasa NAN Ukraïni, Kiïv 2016; *Ukraïna: šlâh do konsolidacii suspil'stva: nacional'na dopovid'*, red. kol.: S.Ī. Pirožkov, Ū.P. Boguc'kij, E.M. Libanova, O.M. Majboroda ta in., ĪPIEND im. Ī.F.Kurasa NAN Ukraïni, Kiïv 2017; O.O. Rafal's'kij, *Konsolidaciâ ukraïns'kogo suspil'stva: etnopolitičnij vimir*, ĪPIEND im. Ī.F.Kurasa NAN Ukraïni, Kiïv 2018; M. Râbczuk, *Dolannâ ambivalentnosti. Dihotomiâ ukraïns'koï nacional'noï identičnosti – istorični pričini ta politični naslidki*, ĪPIEND im. Ī.F.Kurasa NAN Ukraïni, Kiïv 2019.

³ Zob. P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie w XX wieku*, Biblioteka Obozu, Warszawa 1994; W. Baluk, *Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy. Tradycje i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002; T. Kuzio, *Ukraine: State and Nation Building*, London–New York 2002, rozdz. 8 i in.

europejskimi (aktami Rady Europy i zaleceniami OBWE) oraz wpływu na rozwój relacji dwustronnych z krajami będącymi ojczyznami historycznymi mniejszości na tle procesów konsolidacji etnicznej społeczeństwa ukraińskiego.

Badania nad problemami zarządzania etnopolitycznego na Ukrainie należy rozpocząć od analizy ram prawnych. Jeszcze w przededniu proklamowania niepodległości Ukrainy rozpoczęło się tworzenie przestrzeni prawnej w sferze relacji międzyetnicznych, które po uchwaleniu *Aktu proklamowania niepodległości Ukrainy* uległy istotnym przemianom. Po ogłoszeniu niepodległości przed państwem ukraińskim stanął problem wyboru modelu rozwoju etnopolitycznego. Ukie-runkowanie na harmonijne połączenie interesów wszystkich grup etnicznych zamieszkujących w państwie i tworzenie warunków dla ich aktywnego udziału w życiu politycznym, społeczno-gospodarczym i kulturalnym sprawiły, że na Ukrainie w ciągu względnie krótkiego okresu stworzono odpowiednie ramy prawne, które na ogół w sposób zrównoważony zaspokajają potrzeby rozwoju zarówno większości, tzn. narodu (etnosu) ukraińskiego, jak i mniejszości etnicznych. Jako podstawę tych ram wykorzystano dorobek ukraińskiej rewolucji narodowo-demokratycznej z lat 1917–1921, przede wszystkim Ukraińskiej Centralnej Rady i przyjętej przez nią *Ustawy o narodowo-personalnej autonomii* oraz doświadczenia w zakresie budowania narodu w okresie radzieckim, m.in. praktyki wyodrębnienia narodowych jednostek podziału terytorialnego w latach 20. XX wieku w USRR w kontekście polityki ukrajinizacji. Podstawę polityki etnicznej tworzyły zatem: *Deklaracja o suwerenności państwowej Ukrainy* (16 VII 1990), *Akt proklamowania niepodległości Ukrainy* (24 VIII 1991), *Deklaracja praw narodowości Ukrainy* (1 XI 1991) i *Ustawa o mniejszościach narodowych na Ukrainie* (25 VI 1992). Przy tym w *Deklaracji praw narodowości Ukrainy* zaproponowano, by przywrócić praktykę tworzenia narodowych jednostek podziału terytorialnego, podczas gdy w *Ustawie o mniejszościach narodowych* nacisk kładziono jedynie na autonomię narodowo-kulturalną. Ukraina z jednej strony i Polska, Rumunia, Węgry z drugiej strony podpisały umowy dwustronne o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, które gwarantowały rozwój mniejszości, jednocześnie Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy zawarło z ministerstwami edukacji sąsiednich państw umowy o współpracy w dziedzinie edukacji w językach mniejszości narodowych. Przyjęcie w ustawodawstwie ukraińskim regulacji zawartych w wymienionych dokumentach, a przede wszystkim Konstytucja

Ukrainy, utrwaliło pojmowanie narodu ukraińskiego jako narodu politycznego (demosu) łączącego w sobie wspólnoty narodowe (etnosy): ukraińską, innych narodów rdzennych zamieszkujących państwo ukraińskie, mniejszości narodowych oraz grup etnicznych – wszystkich bez różnicy połączonych wspólnotą jednolitych praw i obowiązków obywatelskich.

Pewnym novum w pierwszych latach niepodległości stało się uświadomienie sobie sytuacji, gdy dawne, formalnie równe wspólnoty etniczne Ukrainy podzieliły się na tytularny i państwowotwórczy etnos ukraiński oraz mniejszości narodowe i grupy etniczne. Jednocześnie istotna część mniejszości, przede wszystkim Rosjanie, Polacy, Żydzi, Tatarzy krymscy brali czynny udział w ruchu na rzecz niepodległości Ukrainy i procesach państwowotwórczych. Takie stanowisko mniejszości narodowych stało się jednym z czynników szybkiego uznania niepodległości Ukrainy przez wspólnotę międzynarodową i ustanowienie stosunków bilateralnych. Nowe ukraińskie prawo regulujące relacje międzyetniczne zostało wysoko ocenione przez ekspertów międzynarodowych specjalizujących się w ochronie praw mniejszości⁴. Przyjęto *Ustawę o obywatelstwie Ukrainy* (18 I 2001), na mocy której obywatelstwo przyznano wszystkim bez wyjątku osobom zamieszkującym w USRR, ustawy o stowarzyszeniach obywateli (16 VI 1992, zaktualizowano 22 III 2012), o uchodźcach (21 VI 2001, zaktualizowano 8 VII 2011), o kulturze (14 XII 2010), o edukacji (5 IX 2017) i in., tym samym stworzono ramy prawne dla ochrony interesów etnokulturowych obywateli oraz gwarancje ich realizacji. Można wyodrębnić następujące zasady naczelnego polityki narodowościowej Ukrainy: wyzbycie się pozostałości totalitarnych modeli zarządzania stosunkami międzyetnicznymi opartych na totalnej i bezwzględnej kontroli nad wszystkimi obszarami i przejawami stosunków międzyetnicznych oraz monopoli partii komunistycznej i państwa, na jednoosobowym podejmowanie decyzji w sprawie wszystkich sprzeczności międzyetnicznych; wszechstronne państwowe i publiczne wsparcie dla samoistnego rozwoju wspólnot etnicznych i ich samostanowienia w wymiarze narodowo-kulturowym, który nie zagraża integralności terytorialnej państwa; gwarantowanie wszystkim obywatelom Ukrainy równych praw obywatelskich i politycznych bez względu na przynależność etniczną i narodową; definiowanie praw mniejszości narodowych w organicznej

⁴ V. Borodinov, *Mižnarodnij dosviđ zahistu prav nacional'nih menšin*, „Viče” 2011, nr 18, <<http://veche.kiev.ua/journal/2705/>> [dostęp: 7 lipca 2020].

jedności z prawami człowieka; nadrzędność prawa międzynarodowego w zakresie ochrony mniejszości narodowych nad prawem krajowym⁵.

Symboliczne znaczenie dla upowszechnienia standardów europejskich miało przystąpienie Ukrainy do Rady Europy (cały proces trwał od 1992 r. do 1995 r.), podpisanie *Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych* (została ratyfikowana przez Ukrainę 9 XI 1997 r.) i *Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych* (po raz pierwszy ratyfikowana w XII 1999 r., ponownie – 15 V 2003 r.). W ustawodawstwie ukraińskim stosowane są normy i standardy w zakresie ochrony praw mniejszości narodowych sformułowane w *Akcie końcowym Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* z 1975 roku, *Deklaracji w sprawie osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych* przyjętej przez ONZ w 1992 roku i innych dokumentach międzynarodowych. W swoich działaniach Ukraina opiera się na *Zaleceniach haskich w sprawie praw mniejszości narodowych do edukacji* z 1996 roku, *Zaleceniach z Oslo w sprawie praw językowych mniejszości narodowych* z 1998 roku, *Zaleceniach z Lund w sprawie udziału mniejszości narodowych w życiu publicznym* z 1999 roku, *Zaleceniach w sprawie stosowania języków mniejszości narodowych w nośnikach medialnych* z 2003 roku, *Zaleceniach w sprawie działalności policyjnej w społeczeństwach wieloetnicznych* z 2006 roku oraz *Zaleceniach z Lublany w sprawie integracji różnorodnych społeczeństw* z 2012 roku⁶. Przez dłuższy czas sprzyjało to zachowaniu pokoju międzyetnicznego w społeczeństwie ukraińskim, co mogło przynieść pewne uspokojenie. W tym samym czasie jednak, jak pokazały wydarzenia w trakcie i po Rewolucji Godności, Federacja Rosyjska kontynuowała opracowywanie całościowego planu skierowanego na utrzymanie Ukrainy w strefie swoich wpływów i niedopuszczenie do jej integracji z UE i NATO. Rosja rozpętała prawdziwą wojnę hybrydową przeciw Ukrainie w celu siania chaosu, prowokowania konfliktów wewnętrznych, pozorowania nastrojów protestu wśród społeczeństwa na gruncie politycznym, etnicznym, ekonomicznym, kulturalnym, naukowym, językowym i religijnym, przede wszystkim wykorzystując w tym celu kwestie realizacji praw humanitarnych i politycznych rosyjskiej wspólnoty etnicznej i wspólnoty rosyjskojęzycznej. Właśnie z tego powodu ukraińscy naukowcy,

⁵ Ī.T. Zvarič, *Etnopolitika v Ukraïni: regional'nij kontekst*, Kiïv 2009, s. 157.

⁶ Ū. Tišenko, *Prava nacional'nih menšin, etničnih grup na poličičnu učast' u vibornih organah*, 2012, <<http://parlament.org.ua/upload/docs/Tyshchenko-Note%20on%20minorities.pdf>> [dostęp: 7 lipca 2020].

społeczeństwo obywatelskie i media przy wsparciu naszych partnerów europejskich powinni stawiać zdecydowany opór potężnej ekspansji kulturowo-propagandowej i informacyjnej Kremla⁷.

Jednocześnie zarówno międzynarodowi, jak i krajowi eksperci odnotowują niedostateczną harmonizację terminologii prawnej w zakresie relacji międzyetnicznych i obecność kolizji prawnych (jak w przypadku *Deklaracji praw narodowości Ukrainy i Ustawy o mniejszościach narodowych*), podkreślają konieczność wypracowania specjalnego aktu prawnego, który po pierwsze, w sposób bardziej precyzyjny określiłby cele, zasady i długookresowe zadania polityki etnicznej oraz mechanizmy jej realizacji z uwzględnieniem realnych wewnętrznych i zewnętrznych wyzwań oraz zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego; po drugie, zdefiniowałby koncepcyjne zasady dalszych prac legislacyjnych, decyzji w zarządzaniu i innych decyzji i działań w sferze etnicznej; po trzecie, wprowadzałby definicje terminów prawa krajowego regulującego stosunki narodowościowe adekwatne do realiów ukraińskich; po czwarte, określałby parametry wdrożenia norm i terminologii prawa międzynarodowego do prawa krajowego⁸. Uchwalenie takiego dokumentu, jak *Koncepcja państwowej polityki etnicznej*, której projekt ponad 10 razy kierowano do Rady Najwyższej, a potem zdejmowano z porządku obrad, jest priorytetowym zadaniem dla władz Ukrainy.

Ukraińską politykę etniczną kształtowano, wychodząc z optymalnie korzystnych warunków postradzieckiej demokratycznej transformacji ustrojowej i procesów eurointegracyjnych. Niemniej jednak agresja rosyjska, okupacja Krymu i wojna w Donbasie wprowadziły istotne zmiany do wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa. Aktualna stała się nie tylko adekwatna reakcja na te nieprzewidywalne wydarzenia, lecz także konieczność wyciągnięcia z nich pouczających lekcji. Powinniśmy dać odpowiedź na pytania: dlaczego w ciągu ćwierćwiecza niepodległości Ukrainy nie potrafilismy uwolnić się spod wpływu mocarstwowej szowinistycznej polityki Federacji Rosyjskiej, dlaczego w poszczególnych regionach zwyciężyły siły antyukraińskie

⁷ M. Marek, *Operacja Ukraina. Kampanie dezinformacyjne, narracje, sposoby działania rosyjskich ośrodków propagandowych przeciwko państwu ukraińskiemu w okresie 2013–2019*, Warszawa 2020; W. Baluk, A. Demczuk (red.), *Rosyjska propaganda wobec Polski i Ukrainy*, „Biuletyn Monitoring Propagandy i Dezinformacji”, UMCS 2020, nr 1; Ya. Bozhko, D. Moskalyk, A. Kurnosov, H. Parfenov, *Uroky dlia Ukrainy: rosijski hibrydni stratehii v Polshchi, Baltii ta Hruzii*, https://petrimazepa.com/uk/uroki_dlya_ukraini_rosiyski_gibridni_strategii_v_polschi_baltii_ta_gruzii/ i in. [dostęp: 15 września 2020].

⁸ O.O. Lășenko, *Deržavna etnopolitika Ukraïni: naukovij i zakonodavčij aspekti*, „Naukovî zapiski Institutu zakonodavstva Verhovnoï Radi Ukraïni” 2018, nr 6, s. 130.

o orientacji prorosyjskiej, dlaczego na czas nie zapewniono adekwatnej reakcji na ich działalność antypaństwową, czy nasza polityka etniczna była wystarczająco elastyczna i w jakim stopniu odpowiada nie tylko standardom europejskim, lecz przede wszystkim interesom narodowym Ukrainy. Wszystko to wymaga z jednej strony samokrytycznej oceny zdobytego doświadczenia i dokonania analizy wymiaru narodowościowego obecnej sytuacji, z drugiej zaś przemyślanego skorygowania polityki etnicznej przy zachowaniu pozytywnego wizerunku w świecie i dobrosąsiedzkich relacji dwustronnych z państwami pochodzenia mniejszości narodowych.

Współczesny etap harmonizacji relacji międzyetnicznych związany jest z minimalizacją zewnętrznych wpływów na Ukrainę, uwzględnieniem światowych tendencji do polityzacji etniczności, a także nasileniem się nastrojów ksenofobicznych, konfrontacji na tle etnicznym i religijnym oraz ekstremizmu, w tym oddziaływania paradygmatu „świata rosyjskiego”. Mimo że wydarzenia z ostatnich lat zauważalnie zdyskredytowały koncepcje „świata rosyjskiego” i „integracji eurazjatyckiej” w oczach większości mieszkańców Ukrainy, nie oznacza to, że koncepcje te nie mają swoich zwolenników. Patriotyczny konsensus spowodowany z jednej strony przez wydarzenia Euromajdanu, Rewolucji Godności, a z drugiej przez agresję Federacji Rosyjskiej na Ukrainie świadczy o wzmocnieniu konsolidacji społeczeństwa ukraińskiego. Konsolidacja ta sprzyja dekomunizacji społeczeństwa i wyzbyciu się rudymentów totalitarnej przeszłości, a także aktualizuje perspektywy euroatlantyckie. Społeczeństwo, organy władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz samorządy zaczęły dokładać większych starań w celu rozwiązywania sytuacji konfliktowych w trakcie realizacji polityki dekomunizacji i tworzenia jedności narodowej społeczeństwa. Części składowe tego procesu zostały określone w *Narodowej strategii rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie na lata 2016–2020*, *Dekrecie Prezydenta Ukrainy o uchwaleniu Narodowej strategii w sferze praw człowieka oraz Rozporządzeniu Gabinetu Ministrów o przyjęciu planu działań w zakresie realizacji Narodowej strategii w sferze praw człowieka na okres do 2020 r.* Są to przede wszystkim opracowanie *Koncepcji państwowej polityki etnicznej*, nowej redakcji ustawy o mniejszościach narodowych oraz przygotowanie projektu ustawy o uregulowaniu statusu narodów rdzennych⁹.

Obecnie na Ukrainie działa, w tym przy wsparciu państwa, około 1300 stowarzyszeń narodowo-kulturalnych mniejszości narodowych

⁹ *Ukraina – suzir`à kul'tur*, Kiïv 2018, s. 11–21.

i etnicznych, 90 ośrodków kultury, funkcjonują placówki oświatowe prowadzące nauczanie w językach mniejszości. Przedstawiciele mniejszości narodowych i etnicznych mają możliwość otrzymywania pełnego wykształcenia średniego ze wszystkich przedmiotów w swoim ojczystym języku. Jednocześnie działa pięć etnicznych partii politycznych, które podnoszą kwestie reprezentacji politycznej wspólnot etnicznych. Aktywizowały swoją działalność dwustronne ukraińsko-słowacka, ukraińsko-rumuńska i ukraińsko-węgierska komisje ds. ochrony praw mniejszości narodowych oraz ukraińsko-niemiecka komisja ds. współpracy w kwestii osób pochodzenia niemieckiego zamieszkujących na Ukrainie. Być może warto powołać analogiczną komisję w ramach dialogu polsko-ukraińskiego. Ważnym elementem zarządzania etnopolitycznego stało się powołanie i działalność rad społecznych przedstawicieli mniejszości narodowych na różnych poziomach, zaczynając od Rady przy Prezydencie Ukrainy do rad na poziomie lokalnym. Sama struktura państwowego zarządzania procesami etnopolitycznymi przeszła istotne zmiany i redukcje, m.in. zlikwidowano Ministerstwo ds. Narodowości i Migracji, którego funkcje zostały przekazane odpowiednim departamentom Ministerstwa Kultury oraz Ministerstwa Edukacji i Nauki. Zasluguje na poparcie inicjatywa Ministerstwa Kultury w sprawie utworzenia Państwowej Służby Ukrainy ds. Polityki Etnicznej i Wolności Sumienia jako specjalnego centralnego organu władzy wykonawczej, instytucji państwowej, której zostałyby powierzone funkcje kształtowania polityki w tej sferze stosunków społecznych¹⁰.

Jak wiadomo, wyniki spisów ludności Ukrainy z lat 1989 i 2001 ukazały tendencję do asymilacji etnicznej, a dokładniej wzrost jednorodności etnicznej Ukraińców w społeczeństwie, który zwiększył się o 5,1 proc. (77,8 proc. mieszkańców kraju), a Rosjan zmniejszył się o 4,8 proc. (17,3 proc.). Reprezentacja innych mniejszości zmniejszyła się o 0,3 proc. i wynosiła 4,9 proc. mieszkańców kraju¹¹. Warto zwrócić uwagę na to, że mniej intensywne było zmniejszenie liczebności tych mniejszości, które zamieszkują w zwartych skupiskach, przede wszystkim na terenach wiejskich. Do obszarów zwartego zasiedlenia

¹⁰ Państwowa Służba Ukrainy ds. Polityki Etnicznej i Wolności Sumienia została utworzona na mocy Uchwały Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 12 VI 2019. nr 503, zob. *Postanova vid 12 červnâ 2019 r. № 503 „Pro utvorennâ Deržavnoi službi Ukraïni z etnopolitiki ta svobodi sovisti*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503-2019-%D0%BF> [dostęp: 7 lipca 2020].

¹¹ *Nacional'nij sklad naseleonnâ Ukraïni ta jogo movni oznaki. Za danimi Vseukraïns'kogo perepisu 2001 roku*, Kiïv 2003, s. 14.

mniejszości narodowych i etnicznych należą: okupowany Krym (Rosjanie, Tatarzy krymscy), Bukowina (Rumuni), Zakarpacie (Węgrzy, Rumuni, Romowie), obwód odeski (Bułgarzy, Mołdawianie, Gagauzi), region Morza Azowskiego (Bułgarzy, Grecy). Liczebność mniejszości, które były bardziej rozproszone i zamieszkiwały głównie w miastach, odwrotnie, zmniejszała się bardziej intensywnie. Należą do nich Żydzi, Niemcy, Polacy i in. Do przyczyn zmniejszenia liczby przedstawicieli tradycyjnych mniejszości narodowych i etnicznych należą przede wszystkim migracja i starzenie się, które w naturalny sposób zmniejszyły i wciąż zmniejszają ich liczebność. Niestety, obecnie brak bardziej aktualnych danych, ale wygląda na to, że proces asymilacji etnicznej nadal trwa. Dlatego potrzebne jest przeprowadzenie spisu ludności, który da odpowiedzi na wiele pytań co do przekroju etnicznego ukraińskiego społeczeństwa.

W kontekście poruszonego tematu na osobne rozpatrzenie zasługuje sytuacja mniejszości polskiej, analiza jej problemów demograficznych i utrwalenie sposobów zachowania tożsamości etnicznej ukraińskich Polaków. W październiku 1991 roku II Kongres Polaków Ukrainy powołał Związek Polaków na Ukrainie (ZPU), którego prezesem został Stanisław Szałacki, a następnie Stanisław Kostecki. ZPU poparł powstanie niepodległej demokratycznej Ukrainy. W styczniu 1992 roku we Lwowie „opozycyjne” wobec ZPU ośrodki polskie powołały Federację Organizacji Polskich na Ukrainie (FOPU), której niezmienną liderką jest Emilia Chmielowa. Od tamtego czasu na Ukrainie funkcjonują dwie w pewnym stopniu konkurencyjne wobec siebie organizacje polskie o zasięgu krajowym. Podobna sytuacja jest charakterystyczna także dla innych ruchów narodowych na Ukrainie – żydowskiego, niemieckiego, greckiego, węgierskiego. W ciągu ostatnich lat nastąpiła swoista „decentralizacja” ZPU, któremu od 2011 roku przewodniczy Antoni Stefanowicz – główną działalność przeniesiono do lokalnych związków lub ośrodków funkcjonujących w Kijowie, Winnicy, Dnieprze, Żytomierzu, Odessie, Charkowie, Chmielnickim, Czernihowie i in. Już w 2012 roku ZPU liczył 15 tys. członków i miał 107 oddziałów, z kolei FOPU zrzeszała 18 tys. osób i miała 134 oddziały. Według danych Stefanowicza obecnie ZPU ma 25 tys. członków. Prawdopodobnie liczba członków FOPU również się zwiększyła. Prawo Polaków do otrzymywania informacji w języku ojczystym zapewniają cztery tytuły prasowe, z których jeden jest finansowany przez państwo, pięć szkół ogólnokształcących prowadzi nauczanie w języku polskim dla 1500 uczniów, a kolejnych prawie 10 tys. uczniów uczy się języka

polskiego jako przedmiotu w szkole lub w ramach zajęć dodatkowych. Mimo redukcji liczebności etnicznych Polaków (przez okres między dwoma spisami ludności ich liczba zmniejszyła się z 219 tys. do 144 tys. osób, czyli prawie o 28 proc.), liczba stowarzyszeń narodowo-kulturalnych i ich członków zauważalnie się zwiększa. Warto odnotować, że część nowo powstałych organizacji stała się przejawem „etnicznego biznesu” – podstawowym rodzajem ich działalności stała się pomoc w otrzymaniu Karty Polaka i w wyjazdach do Polski. Na chwilę obecną Kartę Polaka na Ukrainie otrzymało ponad 60 tys. osób. Coraz więcej Ukraińców wybiera dla siebie „życie po nowemu” („*Жыж в новы спос6б!*” – Program wyborczy kandydata na prezydenta Ukrainy Petra Poroszenki w 2014 r.) nie na Ukrainie, tylko w Europie i przede wszystkim w Polsce, co niestety prowadzi do osłabienia potencjału ludzkiego i intelektualnego kraju. W ciągu ostatnich lat liczba obywateli Ukrainy studiujących w Polsce wzrosła siedmiokrotnie¹². Liczba migrant6w zarobkowych z Ukrainy w Polsce w 2014 roku zwi6kszyła si6 pi6ciokrotnie – z ponad 300 tys. do oko6o 1,5 mln os6b.

Zasadniczo nowym czynnikiem zmian etnicznych, kt6re zas6guj6 na osobne om6wienie, sta6 si6 okupacja Krymu i cz6sci Donbasu. Mieszka6o tam 7 mln os6b, z kt6rych oko6o 2 mln wyjecha6o na tereny kontrolowane przez rz6d Ukrainy. Przed okupacj6 na tych obszarach mieszka6o 4,3 mln Rosjan¹³. Nawet je6li za6o6yć, że z Donbasu wyjecha6y por6wnywalne grupy Ukrai6c6w i Rosjan, na okupowanych terenach pozosta6o 3,3 mln etnicznych Rosjan. Obecnie liczba Rosjan w spo6ecze6stwie ukrai6skim wynosi od 3 do 5 mln, czyli od 7 proc. do 11 proc. ludno6ci. Ostatnie badania socjologiczne pokazuj6, że oko6o 92 proc. respondent6w uwa6a si6 za etnicznych Ukrai6c6w. Do etnicznych Rosjan zaliczy6o siebie jedynie 6 proc. badanych, pozosta6ych 1,5 proc. zaliczy6o siebie do innych wsp6ln6t etnicznych. Socjolodzy uwa6aj6, że wydarzenia Euromajdanu i Rewolucji Godno6ci w latach 2013–2014 otworzy6y „okno mo6liwo6ci” dla kształtowania si6 og6lnonarodowej to6samo6ci ukrai6skiej. Odnotowuj6 oni tendencje do zwi6kszania si6 to6samo6ci ukrai6skiej respondent6w, szerzenia j6zyka i kultury ukrai6skiej, zmniejszenia oddzia6ywania radzieckiej tradycji kulturowej itd., zwi6szcza w6ród m6odych ludzi. Tak na

¹² O. Kalakura, *Nacional'no-kul'turni tovaristva polonii Ukraïni v ukraïns'ko-pol's'kih vidnosinah dobrosusidstva*, w: *Ukraïna – Pol'sha: strate6i6ne partnerstvo v sistemi geopoliti6nih koop6dunam*, Milenium, Kiïv–Slups'k 2017, s. 105–107.

¹³ V. Skl6r, *6isel'nist' ta etnomovnij sklad nase6enn6 ne pidpor6dkovanih Ukraïni teritorij Donec'koi ta Lugans'koi oblastej*, „Naukov6i zapiski IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukraïni” 2016, nr 5–6 (85–86), s. 254–278.

przykład na Ukrainie, według danych Centrum Razumkova, dominuje tożsamość narodowa typu obywatelskiego: 95 proc. badanych zgadza się ze stwierdzeniem „Uważam się za obywatela Ukrainy”¹⁴. Ostatnie badania socjologiczne wykazały, że gdyby referendum w sprawie proklamowania niepodległości odbyło się w sierpniu 2019 roku, absolutna większość osób biorących w nim udział (89 proc.) poparłaby niepodległość. Tak wysoki wskaźnik obserwowano jedynie podczas badania przeprowadzonego w przededniu referendum z roku 1991¹⁵. Utrzymanie wysokiego prestiżu tożsamości narodowej typu obywatelskiego jest jednym z zadań państwowej polityki narodowościowej. Szacunek obywateli dla własnego państwa jest czynnikiem międzynarodowego prestiżu i uznania państwa.

A zatem Ukraina sukcesywnie zmienia się z państwa wieloetnicznego w państwo na ogół monoetniczne, w którym liczebnie dominuje etnicznie homogeniczna ludność ukraińska, podczas gdy poszczególne regiony zachowują charakter wieloetniczny. Z drugiej zaś strony na Ukrainie zwiększa się liczebność nowych tzw. ewidentnych mniejszości narodowych: Azerów, Czeczenów, Turków, Chińczyków, Wietnamczyków i in. Część z nich bierze czynny udział w życiu publicznym. Pod tym względem ważne znaczenie dla Ukrainy ma doświadczenie krajów Europy Zachodniej, które, zmierzywszy się z wyzwaniem migracyjnymi ostatnich czasów, przywiązują duże znaczenie do stworzenia warunków dla tworzenia dialogu międzykulturowego między przedstawicielami tradycyjnych dla swego kraju kultur a przedstawicielami kultur w pewnym stopniu nowych, przynajmniej tych, które mogą wyróżniać się na tle tych tradycyjnych¹⁶. Pod tym względem napawają niepokojem przejawy agresji na tle etnicznym i kulturowym, które ostatnio stały się częstsze także na Ukrainie, m.in. przeciw Romom, co może być uznane za przejawy ksenofobii.

Jednocześnie Ukraina pozostaje krajem wielokulturowym, dla którego pouczającymi przykładami mogą być państwa realizujące politykę wielokulturowości. Mimo że doktryna wielokulturowości rozładowuje napięcie w społeczeństwie w sferze ochrony praw narodowych i kulturowych człowieka oraz zapewnia właściwą liberalizmowi nadrzędność

¹⁴ O.Á. Kalakura, M.Ī. Pančuk, *Etnonacional'na politika Ukraïni na tli ěvointegracijnih procesiv*, „Humanitarium” 2018, t. 40, vip. 3, s. 71.

¹⁵ *Gromads'ka dumka Ukraïni na 28-mu roci nezaležnosti deržavi*, Kiïvs kij mižnarodnij institut sociologii, 22 VIII 2019, <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=888&page=1> [dostęp: 7 lipca 2020].

¹⁶ V. Ęvtuh, *Mižkul'turnij dialog: efektivnij konstrukt integrativnogo rozvitku polietničnij suspił'stv*, „Političnij menezdžment” 2009, nr 4, s. 21.

praw jednostki nad prawami wspólnoty, ma ona szereg słabych stron, ponieważ ignoruje interesy narodu tytularnego. Najbardziej wyrazistą cechą współczesnego pojmowania wielokulturowości jest orientacja na zasadnicze polityczne uznanie wzajemnej zależności indywidualnych i zbiorowych (kolektywnych) praw obywateli. Projekty wielokulturowe w warunkach idealnych są stabilizujące, ponieważ wyznają ideologię wyrażaną formułą „integracja bez asymilacji”. Oczywiście, gdy mowa o społeczeństwie wielokulturowym, chodzi przede wszystkim o regulowaną przestrzeń odmienności i działań opartych na tolerancji i braku przemocy¹⁷. Dla Ukrainy czynniki kulturowe zyskały szczególne znaczenie z powodu wieloletniego „zapomnienia” pamięci historycznej. Jednocześnie budowanie tożsamości narodowej potrzebuje znalezienia delikatnej równowagi w polityce państwowej między pewną nadrzędnością ukraińskiej kultury etnicznej a wsparciem kultur mniejszości narodowych¹⁸. Integracyjny model ukraińskiej polityki etnicznej powinien zachować samoistność wszystkich komponentów współpracy międzyetnicznej i międzykulturowej.

Kształtowany w ostatnich latach kierunek na wzmocnienie tożsamości ukraińskiej nie jest sprzeczny z wielokulturowością aktualizowaną w świetle szczytu Partnerstwa Wschodniego z listopada 2017 roku i kursu Ukrainy w kierunku integracji europejskiej. Wspólna deklaracja ze szczytu podkreśla, że jednym z komponentów polityki etnicznej powinien być taki poziom zaspokojenia potrzeb mniejszości narodowych, który Ukraina im już zagwarantowała¹⁹. Jednocześnie znajomość języka ukraińskiego przez wszystkich obywateli Ukrainy, ich częściowa akulturacja jest jedną z przesłanek jedności narodowej. Mniejszości powinny darzyć szacunkiem kraj swego zamieszkania i ten szacunek powinien być zaszczepiany w szkole w ramach procesu dydaktyczno-wychowawczego. Konfliktogenność z reguły nasila się na tle kataklizmów społecznych i politycznych, a zatem polityka państwa powinna skupić się na potencjalnych możliwościach systemu edukacji i mediów w zakresie zwalczania stereotypów etnicznych i budowania tolerancyjnego wzajemnego postrzegania. Kontakty obywateli Ukrainy z sąsiednimi krajami, współpraca między narodami i ich kulturami będą sprzyjały równowadze między dwiema tendencjami,

¹⁷ L. Nagorna, *Farvateri j pidvodni rifi mul'tikulturalizmu*, „Političnij menedžment” 2011, nr 3, s. 30.

¹⁸ V.L. Semko, *Ukraińskij etnos: nabuttâ deržavoutvorüčogo statusu*, „Gileâ: naukovij visnik” 2017, vip. 127, s. 358.

¹⁹ *Spil'na deklaraciâ Samitu Shidnogo partnerstva: tekst dokumenta*, 24 XI 2017, <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/24/7074139/> [dostęp: 7 lipca 2020].

które dominują w rozwoju społecznym – dążeniem narodów do zachowania tożsamości kulturowej i kształtowaniem wspólnej europejskiej przestrzeni kulturowej.

Reasumując, można zaproponować kilka kierunków badań naukowych i działań praktycznych uwarunkowanych przez zmiany w relacjach podmiotowo-przedmiotowych zachodzących między uczestnikami procesów etnopolitycznych. Należy do nich przede wszystkim korygowanie polityki etnicznej, przejście od ideologii paternalizmu odziedziczonej po radzieckim paradygmacie polityki narodowościowej, od nadmiernej opieki nad wspólnotami etnicznymi i ich organizacjami do partnerskich relacji między instytucjami państwa a instytucjami wspólnot etnicznych. Po drugie, jest to opracowanie nowych podejść do integracyjnej składowej polityki w zakresie relacji międzyetnicznych, tolerancji różnorodności, przeciwdziałania ksenofobii i nienawiści na tle narodowościowym. Po trzecie, jest to obrona nadrzędności praw indywidualnych w sferze etnicznej, uzmysłowienie sposobów ich realizacji za pośrednictwem interesów zbiorowych, wzajemnej zależności między indywidualnym a zbiorowym. W tym sensie polityka etniczna powinna nadawać priorytet interesom ogólnobywatelskim – popularyzacji szacunku dla siebie jako narodu i interesów narodowych oraz wzmocnieniu tożsamości ukraińskiej. Podniesienie skuteczności zarządzania etnopolitycznego i jego modernizacja wymagają dalszych badań naukowych nad nastrojami społecznymi i opinią publiczną, przeprowadzenia fachowej ekspertyzy, a także podejmowania przez władze adekwatnych decyzji i działań normatywnych, co będzie sprzyjało budowaniu pozytywnego wizerunku Ukrainy na świecie i realizacji jej aspiracji euroatlantyckich.

Z języka ukraińskiego przełożył Andrij Saweneć